

A NÉPI ELBESZÉLÉSKULTÚRA VÁLTOZÁSAI A HANGONY VÖLGYÉBEN

DÖMÖTÖR ÁKOS

Míg Istvánffy Gyula a múlt században a matyók körében¹ és Pintér Sándor a palócoktól² számos tündérmesét jegyzett fel, addig a hetvenes évek derekán végzett néprajzi terepmunkám alkalmával azt tapasztaltam a Hangony völgyének négy községében, hogy a népi elbeszéléskultúra szerkezete teljesen átalakult az utóbbi száz esztendő elmúltával. A hosszú lélegzetű tündérmese úgyszólván teljesen kiszorult a táji szájhagyományozásból. A hiedelemmondai tradíció viszont igen élénken újult fel még a középkorúak emlékezetében is. Az eredetmondák archaikus rétegét a helybeli cigányok őrizték meg. A helyi környezettel szoros kapcsolatot mutató és magyarázó történeti mondák számos tapasztalati tényét őriztek meg, hogy némelykor vándormotívumokkal gazdagítsák a régió hagyományvilágát.

A népi próza alakulásának fontos jellemzője volt, hogy a falusi adomázgatást fokozatosan a városi viccek egyre erőteljesebb jelentkezése váltotta fel. Paradox jelenség, hogy az azóta napvilágot látó viccgűjtemények egy-két évtizednyi késéssel adtak hírt egy olyan szájhagyománybeli anyagról, amely az archaikus táji társadalmakban bizonyos mértékig elterjedésnek örvendett.

A Hangony-völgyi szájhagyomány másik jelenkori vonásaként figyeltem meg, hogy a falucsúfolók a négy községben főleg a televíziózás és a modern vicckultúra hatására kiegészültek új elbeszélésekkel vagy prózai anyagokkal. Emellett megmaradt a borsodszentgyörgyiekre (disznósdiaakra) való irányulás mint az elbeszéléskör kristályosodási tényezője. Régi vándoranekdoták és új helyi tradicionális prózai anyagok rendeződtek a borsodszentgyörgyiekről szóló falucsúfolók körébe. Így tehát azt lehet mondani, hogy a tündérmesei műfaj eltűnésével, a városi kultúra hatásaként jelentkező modern viccekkel szemben a táji hagyományvilág belső fejlődéstendenciájának erejét is meg lehetett állapítani.

A HIEDELEMMONDÁK JELENSÉGEGYÜTTESE A HANGONY-VÖLGYIEKNÉL

A néphiedelmek jelentős részében fordult elő a *boszorkány* alakja. Kizárólag a negatív, vagyis a rontó mágiát gyakorolta. Horváth Béláné 1977 decemberében elmondta nekem Hangonyban, hogy Borcsa néni úgy rontotta meg a teheneket, azok véres tejet adtak, vagy tejük elapadt (D2083.2.1. mot.). Látható, hogy ez a hiedelemmotívum a világon szerte elterjedt. A magyar nyelvterület hiedelemvilágában közismert (Bihari L/1. V *1/A). A Hangony-völgyi boszorkánymondák nagy részében a rontó személyét név szerint megjelölték. Domaházán 1976 szeptemberében hallottam a következő többemű hi-

1 Istvánffy Gyula: Palóc népköltési gyűjtemény. Miskolc, 1963.

2 Pintér Sándor: A népmesékről. XIII. eredeti palóc népmesével. Losonc, 1891.

edelemmondát: „Elek Ember Ágostonnét boszorkánynak tartották furcsa nézése és viselkedése miatt. Mikor a domaházi asszonyok az Alföldön dolgoztak, idegenek vették észre, hogy este 2 és 3 óra között eltűnt az asszony, majd 3 órakor jött be a hálóba. Biztosan Domaházán járt addig seprűnyélen. Két asszony is leesett az emeletes ágyról. Azt mondták, hogy valaki onnan lelökte őket.” A domaházi monda folytatásából kiderült, nemcsak nő, hanem férfi is lehetett boszorkány: „Az Elek Ember István berakta a lábait a kerékbe, és csodálatos módon kihúzta a lábát, amikor megindultak a lovak. Nagyon értett a lovakhoz. Az egyik lónak megcsavarta a farkát, úgy megindult, hogy mások nem tudták megállítani.” Az ózdi vasgyárba járó domaházaiak még a munkahelyen is csúfolták Elek Embert Istvánt, ha a takarító a falhoz állította a seprőt: „Itt van egy seprűnyél! Ezen lovagolt anyád!”

Domaházán az egyik boszorkány szemmel verte meg a bejáró kohásznak a gyermekét, akinek végül az arlói gyógyító ember adta vissza az egészségét. A ceredi javasasszonyról, Csányi Margitról Villányi Péter adott hírt Zabar községből.³ Gyógyításáról a domaházaiak is tudtak, a betegek sikeres felépüléséről már húsz esztendővel ezelőtt meséltek nekem. És itt most eljutunk a *szemmelverés* (D2071. mot.) képzetköréhez, amely Ipolyi Arnold ismertetése szerint visszanyúlik az ókori szerzőkre, és hazai boszorkánype-reinkben bő utalásokat találhatunk erre.⁴ Rontás értelemben a Heves megyei Gyöngyöspatáról előkerült nyelvészeti adat a szemmelverésről.⁵ Az aszalói cigányság körében a szemmelverés mint a rontás fajtája a *benghez* kötődött.⁶

A szemmelverés káros hatásáról tudott maga a boszorkány is az egyik hangonyi adatközlő szerint, de alig tudott ellene tenni: „Zabina néni nagyon furcsa vót. Mindig lesütötte a szemét. Tudta, hogy árt a szeme.” Tehát a boszorkány nem akart mindig rontani, de a sors kényének ő is ki volt szolgáltatva. Rontását úgy próbálták elhárítani, hogy észrevétlenül levágtak a ruhájából, vagy bekormozták az éjszaka síró kisgyermeket. Félelmük csak feltámadt, ha a boszorkány hírében álló öregasszony nyomukba eredt, és kérésükre, hogy hová megyen, egy árva kukkot sem válaszolt.

Az egyik domaházai adatközlő elmondta 1976 szeptemberében, hogy „Kisbenedek Hamir Vencelné boszorkán vót”. Majd így folytatta: „Meg akarta rontani a lányomat, Marikát. Hozott két tojást a boszorkán asszony. A kishány meg elkezdett sírni. A feleségem meg azt mondta, hogy dobd ki a tojást. Az öregasszon azt mondta, dehogynak dobjuk a tojást. Nem vót mese. Kidobta a tojást. Csupa vér vót. Másnap szalonnát hozott az öregasszon. Feleségem eldobta a szalonnát: – Fáni néni, ha ezeket el nem hagyja, akkor kolbászba aprítom!”

A magyar hiedelemvilágban ez a motívum, miszerint a tudós bába bosszúból embe-
reket rontott, igen elterjedt (Bihari L/7 II *2/A). A tojás mint a rontás eszköze végső so-
ron összefüggött a mágikus eljárásokban másutt gyakran előforduló tejjel, amelyre nem
egyszer irányult a pusztító varázslás. Bihari Anna jó néhány dunántúli feljegyzésről adott
számot, amelyek arról szóltak, hogy a boszorkány állat alakban megfejte a teheneket (Bi-
hari L/I V *1/B). Ennek a hiedelemtípusnak az előfordulása nemcsak azért érdekes, mert
földrajzi elterjedéséről alkotott képünket teszi pontosabbá. A teheneket megfejő boszor-
kány az egyik 1977-ből származó Hangony-völgyi szövegváltozatban mitikus figura.
Alakja hiperbolizált. Csodálatosan megnövekszik, így lépi át a folyót. Állata egy hatal-

3 Villányi Péter: Zabari mesék és mondák. Debrecen, 1992. 146sq., num. 162–164.

4 Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. 400sq.

5 Nyr. 1977. évf., 99.

6 Orosz László: Aszaló cigányai. In: Szülőföldünk, Borsod. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honis-
mereti gyűjtők fóruma. Miskolc, 1970. 36sq.

mas, kutya méretű macska. Nem szabad haladásában gátolni, ezt parancsolja a józan ész. A boszorkányok tejre vagy tojásra irányuló káros tevékenységének emléke azt bizonyította, hogy a hetvenes években, sőt még később is elevenen élt a Hangony völgyében az ipari társadalom előtti vidéki tudat, amely a korábbi paraszti gazdálkodásban gyökerezett. A paraszti gazdaságokban előállított termékekre (tej, tojás stb.) irányult a települések lakóinak figyelme. Ezeknek a termékeknek mennyiségi és minőségi alakulása a parasztcsalád létkérdése volt. A boszorkány lett a bűnbak, aki az ekörül kialakult és létező feszültséget levezette.

A boszorkányképzetkör igen élénken élt a Hangony-völgyiek hitvilágában, ami azt bizonyította, hogy a termékenységvarázslás hitelét nem vonták kétségbe. Sőt, a táj lakói bárhogy is törekedtek egyenlőségre, a szabványosított konzervatív szokásrendszer görcsös betartására, az egyéni különbségek annál élesebben ugrottak ki. Nevetve mondták, hogy valakinek az kell az utcában, mint ami a szomszédnak van. A mágiikus tevélegesség fejeződött ki a harmszedésben (D1796. mot.; D759. mot.), amelyet úgy írt le Hendrik Anna 1976. december 26-án Hangonyban nekem, hogy a boszorkány valamit szedett a hamvasba, közben mormogott: „Szedem a harmatot, mind az egészet”. Annyi tejet adott a *tehen*, hogy még a hídlásról is folyt. A harmszedés mágiája nemcsak a legelmaradottabb tanyákon maradt meg, hanem a Hangony völgyének közéseinben. Legalábbis emlékképpen. Környező népeinknél való jelenléte mutatja a harmszedés képzetének európai elterjedtségét.⁷

A hangonyi boszorkánymondákból élesen kirajzolódott a rontás fajtája és iránya. A boszorkány gyakran rontott gyermekeket (G271.1. mot.), és ellene faszénnel védekeztek, mint ahogy azt Hangonyban, 1976 karácsonyán elmondták: „Ha a faszén nem merült le a vízbe, a gyermek nem vót megnézve. Ha a faszén lemerült, meg vót rontva.” Domaházán hallottam 1976 szeptemberében Ortó Sándorné Szabó Anna 56 éves asszonytól, hogy egy gyönyörű nőt tett beteggé a boszorkány (G263.4. mot.). Domaházáról származott az elbűvölő teremtés, de Centerben volt férjnél.

Félelemmel tekintettek a mocsarakra. Egyesek szerint ilyen helyeken csuda dolgok történtek. Hangonyban, 1977 decemberének végén hallottam a furcsa és hátborzongató történetet: „A Bellér-kerből nézték egyszer, hogy a mocsolyából tűz csapott ki. Az ember csuromvizesen igyekezett haza. Alig tudott hazamenni.”

A boszorkány büntetésszerű bosszúállásának motívuma (G269.10.1. mot.) világosra derült különféle összefüggésben. A repülő boszorkány embereket szokott elragadni (G242.7. mot.) a hiedelmek tanúsága szerint. A nemzetközileg ismert elbeszélés-motívum a Dobra helyi földrajzi elnevezéshez kapcsolódott egyik feljegyzésben. Erről Horváth Béláné így nyilatkozott Hangonyban, 1977 decemberében: „Egy embert a mocsolyába lökött a boszorkán. Majd ment, és imádkozott. A Dobra-tetőn hurcolták meg.” Bár ez a hiedelemtörténet, miszerint a kísértet éjjel embert meghurcolt, közismert volt, erről a tájról hiányoztak az adatok (Bihari C II *1).

A halottakról szóló képzetkörből származnak a dobáló szellemekre vonatkozó utalások (F470sqq.). Az egész magyar nyelvterületről származnak feljegyzések, amelyek a hiedelemmonda-típust sokoldalúan határozzák meg: „A kísértet éjjel zörög, leveri a falról az edényeket” – így foglalta össze Bihari Anna a cselekmény alapvető vázát (Bihari C II *7). A hetvenes évek második feléből származó feljegyzésem táji előfordulásával kiegészítette a mondatípus elterjedési térképét, ugyanakkor vallott a hiedelem helyi társa-

⁷ Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925. 45–53.

dalomba való beágyazottságáról: „A meghalásról a halottak jelet adnak. Amikor megzörrent a tányér, azután meghalt Rózsi néni. Még a padon is hallottuk a zörgést” (F470sqq.).

A halottal szembeni viselkedésük ambivalenciáról tanúskodott.. Az, hogy a tükröt letakarták halál esetén, vagy ugyanekkor leállították a faliorát, azt bizonyította, hogy félttek a gonosz szellem jelentkezésétől (G303.6.1.14. mot.). Ekkor még külön *tükörlekötő* ruhát tartottak otthon, amivel a halottas házban befedték a tükröt.⁸

Érdekelte őket a túlvilág. Emlegettek egy történetet egykori püspökök találkozásáról haláluk után. „Nem úgy van, ahogy te mondtad, de úgy sem, ahogy én mondtam” – jelentette ki az egyik főpap a társának (E499. mot.). A hiedelemmondai elbeszélés feltehetően egy vallásos ponyvairat szájhagyományba való lecsapódása volt.

A halottal ugyanakkor mindenképpen szerettek volna találkozni. Nem nyugodtak bele az elmúlás végérvényességébe. Éppen ezért fordultak a látóasszonyhoz, hogy kapcsolatot teremtsenek szeretett halottjukkal. A putnoki látóasszonyról számos történetet sikerült feljegyezni Domaházán 1976 szeptemberében. Az egyik elbeszélésben a putnoki tudóasszony elmondta a szomorú anyának, hogy 14 éves lánya mindenbe bele nyugodott, csak a ruháját bepiszkította.

Egyik domaházi adatközlőm úgy nyilatkozott 1976 szeptemberében, hogy a putnoki látóasszony egyszer azt közölte egy rendőrrel: „Menjen haza, mert a gyermeke halva lesz.” A rendőr sietve hazatért, és a gyermek már meghalt (H184. mot.: Recognition of miraculous sight of seer). Korábban a rendőr el akarta vinni a tudós asszonyt. Mióta ez megtörtént, azóta nem bántották.⁹

Más fantasztikus elbeszélésben arról szóltak Domaházán 1976 szeptemberében tett látogatásom idején, hogy egy halott fiú jelentkezett a látóasszonynál (H184. mot.): „El-tűnt egy fiú. A tudós asszony meg azt mondta, hogy meglesz a fiú. Három hét múlva. A hulla ezután kétszer jelentkezett a tudós asszonynál. A füle és a haja nem volt meg”.¹⁰

Misa Mari hangonyi boszorkány és társai

Maga a boszorkány személye volt a hiedelemmondák egy nagy csoportjának kristályosodási pontja. A boszorkány viselkedése elütött a többi emberétől. A hangonyi boszorkányhoz, Misa Marihoz számos csodás és félelmetes történetet kapcsolnak. Az egyik hiedelemmonda szerint „a Misa Mari mindig félt egyedül aludni. Fáni néni pedig mindig ott aludt nála. Amikor felébredt, a Misa Mari soha nem vót a szobába. Akkó vót boszorkányoskodni, amikó Fáni néni a szobába vót. Akkor *hívődött el*, hogy Misa Mari boszorkán. Fáni néni, az is vót a bíróságon tanúnak”. Ugyanezt mesélték Elek Ember Ágostonnéról Domaházán, amit már korábban ismertettem. *A boszorkányelbeszélések ciklusainak elemei sokban megegyeztek egymással, legfeljebb a személy különbözött egymástól. A boszorkány konkrét személye volt az aktualizáció pontja, az újjáalkotás ösztönzője és a fantasztikum látszólagos hitelesítője.*

Misa Mariról váltig állították, hogy boszorkány. Bizton hajtogatták róla, még macska képeben megjelent: „Elég az hozzá, hogy Felvégi Gézáéknál vót egy ember az istállóban. Az azt mondta, hogy ott vót egy fekete macska. Ez a Cseh gyerek olyan huncut vót. Hát elkapta a macskát.

– Tegyük a tőkére! Verjük szét a fejét, hogy megtudjuk, ki a boszorkán.

8 NL 5, 379sq.

9 *Czövek Judit*: Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen, 1987. 92. 2. történet, 473. láb.

10 *Czövek i. m.* 90., 464. láb. (Hasonló történet).

A macska megszólalt. Így tudódott ki, hogy Misa Mari boszorkán. Amikor megverték, azt mondta, hogy egy fa szállt rá. Lestál Marci Mari vót a boszorkán neve. 1939–40-ben vót a boszorkányper.” (S. gy.)

Misa Marit, aki ott lakott a Kis soron, Hangonyban, még a gyerekek is jól ismerték. „*Három, négy, Nyald ki a Misa Mariét!*” – csúfolták egymást. Most már elbontották a boszorkány hangonyi házát, de az idős asszonyok még mindig emlékeznek arra, amikor sírós gyermekeiknek a nyakába mákszemnyi gyöngyöket raktak szemmelverés ellen. Csecsemőiknek a *fülik hátát* megkormozták, nehogy még Misa Mari, az ördögös szüle vagy Zabina néni, a gonosz rontó vénasszony okozzon bajt a csöppségekben!

Nemcsak Misa Marit, hanem más hangonyi vénasszonyt is gyanúsítottak boszorkányos praktikával. Dul Katu mamáról állították a régiek, a csordás azért nem tudta áthajtani a bikát a hídon, mert a csavaros eszű öreg néember elvárásolta az állatot: „A tónál a bikát nem tudták áthajtani. Hát mi lehet? Dul Katu mama a híd alatt guggolt, kezében egy tál sóval. Azér nem tudott a bika átmenni a hídon.”

Totyakos Borcsa, a *pacalos*, nagy termetű boszorkány szörnyű végzetéről híven regélt a helyi közösség: „Totyakos Borcsa mikor halálozott, azt mondták a régiek, hogy a boszorkány nehezen tud meghalni, kezébe *tojuseprőt* adtak, nehogy átadja valakinek a tudományát. Ha kezet fogott valakivel, átadta a tudományát. Demeter körzeti orvossal szemben lakott Totyakos Borcsa. Olyan *pacalos* vót, jó mejjes” (G286. mot.: Initiation in-to witchcraft).

Az Ózd környéki fekete asszony sorsjelző alakja Urajból került Hangonyba. Meglehetősen kilógott az itteni boszorkánymondák közül: „Urajon a nagy asszony szótlánul keresztülment a kerítésen, és átlépte a folyót. Kis feje vót, nagyon magas vót. A fiúk nem tudtak átmenni utána.”

A mágikus életézés átalakulása legendai-történeti keretben

A cigányok elkülönüléséről és lopásuk eredetéről szóló eredetmondát éppen Bogdán Béla domaházi bejáró munkástól hallottam 1976. szeptember 13-án: „Miért vannak a cigányok a földön? Mikor Krisztust felszegezték a keresztfára, az egyik cigány ellopott onnan egy szöget. Így Krisztust csak három szöggel szögezték fel. Azóta az Isten elkülönítette a cigányokat a többi embertől. Tényleg Krisztus két lábát egymásra tették, és egy szöggel verték át”.¹¹

Az eredetmonda karancskeszi változatában Jézus megbocsátása is megvan, ami Bogdán Béla szövegéből hiányzik. Viszont a lábak egymásra tévése a karancskeszi szövegben nincs meg. Az eredetmonda, amelyben a cigányok ellopják a szöget Krisztus felfeszítésekor, Európa népeinél széltében-hosszában elterjedést mutat (A1674.1. mot.: Why gypsy may steal: helpful at crucifixion; Balys *1638). Ines Köhler értékes áttekintő tanulmányában éppen arra mutatott rá, hogy a cigányok szöglopásának eredetmondája a szegény elesettekkel való együttézés egyik szemléletes bizonyítéka.¹²

A magyarsággal együttélő etnikumok sorsának mondai indoklása láthatóan érdekelte Bogdán Bélát. Nyilván ezért mondta el nekem domaházi látogatásom idején a következő eredetmagyarázó mondát: „Miért nem esznek a zsidók disznóhúst? Mikor Krisztus urunk a földön járt, bement egy házba. Egy zsidó asszony a teknő alá bújt.

11 *Fejős Zoltán*: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség 1, Bp. 1985. 197., num. 408.

12 *Köhler-Zülch, Ines*: Die Geschichte der Kreuznägel: Version oder Gegenversion? Überlegungen zu Roma-Varianten. In: *Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*. Copenhagen-Turku, 1993. 219–234.

Kérdezte Krisztus, hogy mi van a teknő alatt. A zsidók azt válaszolták, hogy egy anyakoca a malacaival.

Megnézték, hát így vót. Azóta nem esznek a zsidók disznóhúst, mert az a disznó az a zsidó asszony vót.”

Az eredetmagyarázó monda központi motívuma, a büntetésül kirótt átváltozás (D66l. mot.: Transformation as punishment) világszerte elterjedt. A magyar változat a délvidéki Doroszlórról arra mutat, hogy ez az eredetmonda-típus az egész magyar nyelvterületen ismertté vált.¹³

A történetiség helyi mondai csomópontja

A helyi lakosok fantáziáját megmozgatta a község neve. A domaházaiak községük nevét Dom vitézzel hozták kapcsolatba: „Domaházát Doma vagy Dom vitéztől nevezték el, aki a törökök idején rlapította a községet. Előkerült egy kutyabőr a helyi templom padjáról” (Domaháza, 1976. szeptember 13.).

A kissikátoriak a domaházi községnév-magyarázó monda helyett tréfás anekdotát emlegettek: „Kissikátorból még a meszes is visszafordul. Azt mondta a meszes: –Kissikátor, Domaháza, itt verjen meg Szűz Mária!” (Kissikátor, 1976. október 19.).

Az ózdiak érezték, hogy a domaházaiak községnév-magyarázata „sántít”, és a tréfás kissikatori anekdotát nyelvi ismereteikkel egészítették ki: „A tót ment haza, és azt hajtogatta: – Ides doma! Haza!

Magyarul és tótul is mondta. Innen nevezték el Domaházának.” (Elmondta: Horémusz László 68 éves ny. főművezető Ózdon, 1976. szeptember 20-án).

A helyiek tudatában különféle történeti rétegek keveredtek. Így nem lehetett csodálni, hogy a rokonsági tudat alapján az 1848/49-es szabadságharc emlékei a tájon ismert és tevékenykedő betyárral, Vidróczkival kerültek összefüggésbe, mint ahogy arról Holló Istvánné Elek Piroska 47 éves domaházi asszony szólt 1976. szeptember 13-án: „Holló Rackó József Aradon vót 1849-ben. Megtizedelték őket. Néhányan kiszöktek a toronyból. A másik dédapám, Kisbenedek Kisandrás András betyár vót. Barátja Holló Kande János. Állítólag Vidróczki veje vót”.

A domaházaiak, de még a Hangony-völgyiek történeti tudatában fontos szerepet játszott *Vörösvár*, vagy ahogy a helyiek mondták: *Veresvár*. Egyes domaházi parasztok a Vörösvártól faragott köveket hoztak, azzal nyomtatták a káposztát. Mondták, hogy Elek István Józsefnek faragott káposztaköve van, amit Vörösvárról hozott. Korábban Dobossy László kutatta a Hangony-völgyi várak emlékeit. Úgy foglalta össze eredményeit, hogy Vörösvár Domaháza mellett a cseh huszitáké volt, akik kincseket ástak el ott.¹⁴

Lényegében az élő és tovább élő helyi néphagyomány ugyanerről szólt. Elek Csank János 27 éves domaházi lakos, bejáró munkás 1976. szeptember 12-én ezt mondta az erdőrengetegbe bújtatott, sejtelmes építményről: „A Vörösvár valamilyen rablóvár vót. Találtak is ott egy régi fegyvert. Legalább hatszáz éves vót. Az egyik embernek pontos térképe vót az alaprajzáról, de elárulta magát, és elvitték tőle. A faluhoz közelebb van Fülel vára. Az is rablók rejtkehelye vót”.

További mondai elemekkel bővül a Vörösvárról szóló kép a következő domaházi elbeszélésben, amelyet szintén 1976 szeptemberében hallottam: „A Veresvárt két álló hétig ásta napszamosokkal együtt Szőke Lajos malomtulajdonos, de nem talált ott semmit. Azt mondták régen, hogy a Veresvárnál, ott lehet kincset találni, ha az ember olyan

13 Kovács E.: Doroszló hiedelemvilága. Újvidék, 1982. 94., num. 630.

14 Dobossy László: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén. Miskolc, 1975. 22.

helyen ás, ahová a napsugár először esik. Mi is korán kimentünk. Figyeltük a napsugarat, és ott kezdünk ásni. De hallja-e, mint ahogy maga sem talált semmit, mi sem leltünk semmit”.

Ebben a mondában éppen az a figyelemreméltó, hogy a *kincset jelző fény vagy napsugár* (N532. mot.) világszerte elterjedt elbeszélésmotívuma itt a Domaháza környékén lévő Vörösvárhoz kapcsolódott. Dobossy László Vörösvárnál sok mindent összegyűjtött. Említette, hogy többen megfigyelték: mélybe zuhan a ledobott kő a titokzatos romok közelében. A Vörösvárnak állítólag van egy elfalazott része. Alagútja, a hegy belsőjében meghúzódó kincse a legendák ködébe vész.¹⁵

Vörösvár élő helyi mondaképző valóság. A Pesti Riport 1994. január 14-i számában Márton Ferenc újságíró cikkében is olvashattam a jelenkori kincskeresőkről: „...a mai Domaháza község mellett emelkedett egykoron a Vörösvár, és már romjai is alig láthatók, a falak maradványát benőtték a bokrok. Ennek ellenére sokan keresik fel – de nem turisták, hanem kincsvadászok. A környéken elevenen élő hagyomány azt tartja, hogy az ódon kövek középkori eredetű, hatalmas kincseket rejtnek. A fáma szerint *Vidrőczki Marci*, a messze földön hírhedt haramia errefelé *bujkált* a pandúrok elől, és itt, a vár falainál ásta el összerablott vagyonát”. Az elbeszéléshagyomány mozgásával kapcsolatban Vörösvár különböző mondai elemek találkozásának csomópontja, amely egyesítette a középkori kincsekről szóló változékony elbeszéléseket az újkori betyárromantika táji motívumaival. Ismerünk a Bodroglakból, az ottani Leányvárról olyan történeteket, hogy a husziták várukba kincseket, asszonyokat és lányokat hurcoltak.¹⁶ Ezek a távoli párhuzamok bizonyos magyarázatul szolgálhatnak a domaházi Vörösvár mondavilágának megértéséhez.

GYERMEKKORI CSÚFOLÓ VERSIKÉKTŐL A FALUCSÚFOLÓ TÖRTÉNETEKIG

A sötét tónusú, sejtelmes boszorkánymondák félelmes világát oldotta fel a falucsúfolók derűje. A Hangony völgyének négy községében a tréfás, csipkelődő történeteket kivétel nélkül a borsodszentgyörgyiekhez kötötték. Mivel a község korábbi neve Disznósd volt, már ez eleve humoros célponttá tette a szegény borsodszentgyörgyieket.

Valahogy a csúfolódó tréfálkozásba már gyermekkortól fogva belenevelődtek a völgy lakói. Voltak olyan versikék, amelyekkel bárkit lehetett csúfolni: Laboda, Szaroda. Kisbögre, Szarok a pittyedre. Villamos, Apád fasza csillagos! Némely esetben a csúfoló versike több formában élt: A híd alatt mosnak, A te szádba fosnak. A híd alatt szekereznek, A te szádba szart keresnek. A csúfoló versike esetében a *felelgetős forma* is megjelent: Utánozó majom, Kapd fel a szarom! Én felkapom vasvillával, És azt a te szádba nyomom – válaszolta a csúfolt gyerek. A csúfoló versben némelykor szóláshasonlatként jelent meg egy-egy személy említése, és ez átvezetett a személyeket csúfoló versekhez: Pattogj, pattogj, kukorica, Mint a Kovács Zsuzsa fara! (Ezt a versikét főleg kukoricapatogtatás idején mondogatták.) A csúfoló versikék gyakran meghatározott személynevekre vagy személynevekre vonatkoztak, mint pl. a következők: *Alajos*, az orra olajos. *Lajos*, a füle ganajos. *Esztí*, szereted-e ezt itt? (Megverik a feneküket.) *Zsuzsika*, lába közt a muzsika. Csúnya *Jutka*, bújj a lyukba! *Balázs*, csípjén meg a darázs! Ott van *Frédi*, boldon, aki nézi.

¹⁵ Dobossy i. m. 21–23.

¹⁶ Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek. Bodroglak. Bp. 1975. 23.

Igazán nem lehet csodálni, hogy a Hangony-völgy katolikus községeiben különösnek tűntek a germán eredetű személynevek (Alfréd, Alajos), szokatlanul csengett a héber, ótestamentumi eredetű Eszter. A héber származású Zsuzsanna név ellenben gyakori női személynév volt, hiszen Szent Zsuzsannát jól ismerték a keresztény vallásos hagyományból, és a latin történeti előzményekre visszanyúló *Balázs* jól beillett a magyar katolikus szakrális tradíciók közé, hiszen mint szent közvetítő személyiség alakjához főleg a Balázs-járás szokása kapcsolódott. Hát mit lehet gondolni az ófrancia eredetű *Lajos* személynévről, amely valamikor igen elterjedt volt, de nem ezen a tájon.

A gyermekkori csúfolókban olykor-olykor az etnikumok iránt tanúsított idegenkedés is kifejeződött: Cigány, cigány, cikk-cikk-cikk./Szaros pacal rád illik. *Vagy*: Cigány, cigány, cikk-cikk-cikk./Az ágy alá fiadzik.

A falucsúfolók tájon belül és kívül

A felnőtt lakosság körében a csúfolt embercsoport a más, esetleg szomszédban vagy közelben lévő faluközösség. A falucsúfolók zömmel prózai történetek. Gyakran vándorló népi anekdoták. A következő falucsúfoló történetek viszonylag jól meghatározhatók a rendelkezésre álló típuskatalógusok szerint.

A torony füve

„Szengyörgyön ősszel hordták be a termént. Hát a búzának, az árpának a szél kihordott belőle magvat, és fölhordta a templomtoronyba. Késő ősszel jött a nagy esőzés, megázott, kikelték és kihajtott.

Azt mondja az egyik koma a másíknak: – Nézd már te, koma, de jó széna van a tetőn! Még ződ is. Tetejibe.

– Jó ez, koma, jó lenne ez a bikának!

– Te koma, vigyük föl a bikát!

– Már hogy visszük fel hát a bikát?

– Ne törődj véлле, majd én megcsinálom.

Úgy is vót. Mentek, felvittek egy nagy csigát. Föltették a templomtorony tetejébe. Rá a kötelet, leengedték, rá a bika nyakára.

Vagy hat ember elkezdte húzni a bikát. Hát már, ugye, a bika mikó félig fenn vót, fuldoklott fenn, a nyelve lógott ki, megszólal az egyik: – Nézd mán, koma, hogy leledzik érte! Mán a nyálacska is úgy folyik! Mán a nyelvcskáját is kiengedte.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. október 15-én.)

A templomtoronyba felhúzott bika történetét a Hangony-völgy mind a négy községében egyaránt jól ismerték. Ujváry Zoltán Gömörből származó változatával bizonyította, hogy *A templomtoronyba felhúzott bika* a tájon jól ismert cselekménytípus.¹⁷ Viga Gyula a Bodrogközéből a falucsúfoló történet olyan verses előfordulásait fedezte fel, amelyek a cselekménytípus ismeretlen láncszemét hozták napvilágra. Viga recens folklór adataival bebizonyította, hogy *a csúfoló rigmusok egy évszázaddal ezelőtt szervesen összefüggtek*. A falucsúfoló anekdotákban a konkrét személyeket kifaragó elemek jelen voltak és összekapcsolódtak egymással.¹⁸ A torony fűvéről szóló anekdota nálunk már a századforduló előtt kalendáriumban megjelent.¹⁹ Ez a tény alátámasztja Thompson meg-

17 *Ujváry Zoltán*: Adomák Gömörből. Debrecen, 1988. 288., num. IV.

18 *Viga Gyula*: Hármast határon. Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról. Miskolc, 1996. 180., 30. láb.

19 *György Lajos*: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934. 211., num. 231.

állapítását, miszerint a történet irodalmi úton terjedt.²⁰ Ujváry Zoltán gömői és Viga Gyula bodroghközi néprajzi-folklorisztikai feltárásai viszont a típusfejlődés ismeretlen részleteit hozták napvilágra.

A tető megkenése hájjal

„A második világháborúban történt ez. Hájjal kenték meg a tetőt, hogy a bomba lecsússzon róla”. (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Domaházán, 1976. szeptember 7-én.) A föld megszírozásáról szóló anekdota eddigi kimutatásaink szerint 11 változatban ismeretes a magyar prózafolklórban (MNK 6, 67sq., AaTh 1231* mt.). A jelenlegi domaházi szöveg új típus, mert benne nem a föld, hanem a tető hájjal való megkenéséről van szó.

Krumplilaska a lemezjátszón

„A borsodszentgyörgyiek a krumplilaskát a lemezjátszóra tették.” (Elmondta: Medve Laci József 74 éves nyugdíjas segédmunkás Kissikátorban, 1976. október 19-én.) A falucsúfoló történet *A kendő gyanánt kimosott lepény* (AaTh 1273C*) típusal vethető össze, de attól igen erősen eltér. Kétségtelenül az *összetévesztések* motívumán alapul.

Aszfaltúszók

„Két borsodszentgyörgyi ment az úton ez év júliusában. Megolvadt az aszfalt. Az egyik azt mondta a másiknak: – Gyere, ússzuk át a Sajót!

Erre a másik beleugrott, és beleragadt.

Azt mondja a másik: – Nem lehet, mert be van fagyva!

Ez júliusban vót. A kórházban azt mondták nekik az orvosok: – Na, úszók! Gyöjjenek!”

(Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

A történet tipológiai szempontból *A megúszott kenderföld* (AaTh 1290) anekdotához áll legközelebb, annak korszerűsített formája. Az anekdota külföldi irodalmához ld.: BP 3, 205. Ez a forma az *aszfaltúszókról* teljesen ismeretlen a folklórgyűjtemények tanúsága szerint.

A légy felhajtása a padlásra

„A borsodszentgyörgyiek felhajtották a legyet a padlásra, és elvették a létrát, hogy le ne jöjjön.” (Elmondta: Medve Szakó István 31 éves betanított munkás Kissikátorban, 1976. október 28-án.)

A falucsúfoló történet ismeretes a magyar prózafolklórban (MNK 1310II*, Szabadulás a légytől). Hét változatát tartja számon bibliográfiánk (MNK 6, 160). A jelenlegi kissikátori változat egyedül bizonyítja, hogy a típus ezen a tájon jól ismert.

A felpofozott malac

„A disznósdiaik a malacot felpofozták, mert nem érte fel a vályút. A disznót úgy hizlalják, hogy dagadtra verik.” (Elmondta: Kocsik Tóth József 34 éves szakmunkás Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

A felpofozott malacról szóló anekdota jól ismert falucsúfoló típus (MNK 1310VI*, A felpofozott malac). Tizenkét változatát tartja nyilván folklór bibliográfiánk (MNK 6,

²⁰ Thompson, Stith: *The Folktale*. Berkeley–Los Angeles–London, 1977. 191.

163sq.). Az újabban előkerült, gyűjtött szövegek világosan mutatják, hogy ez a típus a tájon közkedvelt, mint pl. Gömörben a dereskiekről²¹ és Bodroglóközben a páciniakról.²²

A vastag hamvas megszólalt

„Disznósdon a vastag hamvas megszólalt.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béláné Virágh Amália 33 éves boltvezető Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Annak a falucsúfoló anekdotának, mely szerint az ostoba emberek a gyalogutat vászonnak vélik (MNK 1319III*), két változata került elő (MNK 6, 184). A kissikátori szöveg csak összevethető a számontartott típusal, de azzal nem egyezik meg.

A templom eltolása

„Bíró Pál vezérigazgatót meghítták védnöknek, mikó Disznósd Borsodszentgyörgy lett. A templomot el akarták tolni. A kabátját lerakta a templom mellé. Egy cigánygyerek meg ellopta.

– A kabátomra toltátok a templomot – kiáltotta Bíró kétségbeesetten.” (Elmondta: Holló József 76 éves nyugdíjas segédmunkás Kissikátorban, 1976. október 20-án.)

Az *eltolt templom* anekdotájának (AaTh 1326.mt.) 33 változatát tartja számon bibliográfiái áttekintésünk (MNK 6, 196-198). Elfeledett szövegeket említtek, amikor Saláta György *Bombák és kartácsok* című soproni, évszám nélkül megjelent gyűjteményére utalok (6., 35. old.), amelyben a szóban forgó anekdotatípus felbukkant. Újabban is találkoztam ezzel az anekdotával (Székely góbéságok. Bp. 1990. 79sq.).

Az *eltolt templom* anekdotájának kissikátori szövegében az igen érdekes, hogy Bíró Pál vezérigazgatót, az Ózdi Kohászati Üzemek egyik vezetőjét említette a tréfás történet újraalkotója. Így a nyelvi határokat átlépő anekdota az élő mesefolklor részévé vált. Az aktualizálás Holló József előadásmódjának egyik sajátja volt.

A holdvilág kihúzása a patakból

„A borsodszentgyörgyiek kihúzták a holdvilágot a patakból. Megpillantották a Palyinánál a víztócsában a holdvilágot. Az egyikük hozott hazulról egy kampót, és ketten beakasztották a vízbe. A kampó valahogyan beakadt egy gyökérbe. Erőlködésükben hátraestek. Akkor meglátták a holdat: – Na, ugye, kihúztuk! – kiáltottak fel.” (Elmondta: Holló József 76 éves nyugdíjas segédmunkás Kissikátorban, 1976. október 20-án.)

A hold *megívásának* motívuma (J791.1. mot.) nemzetközileg jól ismert (StDict. 1, 325). Holló József előadásában a *Palyina* földrajzi név említése az aktualizálás eszköze, amely az általánosan elterjedt cselekménytípust hitelesítette.

A meglőtt kolbász

„A vékony kolbászt elejtette az egyik szentgyörgyi. A másik meglötte mint ikrás kígyót.

Nem lövöm már tovább, mert több lesz belőle – jegyezte meg végül.” (Elmondta: Gálík József 61 éves ÓKÜ-dolgozó Kissikátorban, 1976. október 21-én.)

A történet rövid szólássá vált: „A disznósdiai agyonlőtték a hurkát” – mondogatták tréfálkozva. A humoros anekdota középpontjában az a motívum áll, amely szerint *a boldond nem ismeri a kolbászt* (J1732.1. mot., AaTh 1339A mt.). A nemzetközi katalógus csak egy változatát tüntette fel, mégpedig az észtektől. Azóta a lettektől is feljegyzésre

21 Ujváry i. m. 290.

22 Viga i. m. 175.

került egy változata (AM *1339A mt.). A kissikátori szövegváltozat értékét éppen az jelenti, hogy nemzetközi összehasonlításban is ritka cselekménytípus került elő ebből a régióból.

A margarin nyársra húzása

„Azzal csúfolják a borsodszentgyörgyieket, hogy nyársra húzták a margarint.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

Már a magyar mesefolklórban ismertté vált *A megsütött szőlőgerezd* anekdotája (BN 1324*), amely bekerült az új bibliográfiai kézikönyvünkbe (MNK 1339CI* mt.). A régi anekdota korszerűsödött azzal, hogy nem a szőlőgerezdet sütötték meg, hanem a margarint húzták nyársra. Az ismert cselekmény borsodszentgyörgyiekhez kötése szintén aktualizáció volt, amelyet korszerűsítő tendencia kísért.

Harangozás a kecskenyájnak

„A borsodszentgyörgyiek a kecskenyáj elébe harangoztak. Azt hitték, hogy a szentkutasok jönnek.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

Lényegében ez a helyi anekdota *A püspökvárók* (MNK 1340*I) típusának átalakításával keletkezett. A püspökvárók története arról szól, hogy a tyukász szekerét püspöki hintónak nézik egy falu ostoba lakói, és meghúzzák a harangot. Olyan típus is van, amelyben szünyograj miatt verik félre a harangokat. Azt hiszik az együgyűek, hogy füstfelhő (MNK 1340*V). A domaházi szöveghez egy gömöri anekdota áll közel, amelyben az eltévedt malacnak harangoznak.²³ Úgy tűnik, hogy Ujváry professzor egyértelműen bizonyította ezzel az említett történet ökotipikus jellegét.

A mákos csík megfésülése

Kocsik József 34 éves szakmunkás Kissikátorban, 1976. október 19-én nevetve jegyezte meg a borsodszentgyörgyiekről: „A mákos csíkot megfésülték, hogy sima legyen”. A nemzetközi folklórban ismert cselekménytípus, *A megköszörült ködmön* (AaTh 1349J*) ettől lényegesen eltér. Ujváry Zoltán gömöri szövegváltozata, miszerint a kecsőiek a mákos csíkot megborotvták, bizonyítja, hogy ez a falucsúfoló történet a tájon elterjedt, és viszonylag egységes formát mutat.²⁴ A Veszprém megyei Zalagyömrőről előkerült szövegváltozat az elbeszéléstípus magyar nyelvterületen való diffúziójáról ad tanúságot.²⁵

A sorompóhoz kötött kecske

A következő falucsúfoló anekdota így hangzik: „A borsodszentgyörgyi ember a kecskéjét a sorompóhoz kötötte. Mikor elment a vonat, körülnézett az ember. Hát nincs se sorompó, se kecske.” (Elmondta: Bellér Fürjes Józsefné szül. Varga Füst Margit 72 éves htb. Szentsimonban, 1977. november 20-án.)

Az anekdotatípus (Hogyan tanult meg repülni a kecske?, MNK 1349VIII*) eddig csak a romániai magyarság körében volt ismeretes. Csernavölgyi Antal Gernyeszegen,

²³ Ujváry i. m. 289.

²⁴ Ujváry i. m. 289.

²⁵ Balogh Lajos és Ördög Ferenc (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei 1, Bp. 1982. 52.

1940-ben jegyezte fel egy változatát.²⁶ Tudtommal a jelenlegi szöveg a barkók körében a típus első rögzített változata.

A következő falucsúfoló elbeszéléseket tipológiailag nem tudtam meghatározni. Úgy tűnik, hogy ezek új képződmények a Hangony-völgyi elbeszéléskultúrában.

Hangyás csík mint mákos csík

„A szentsimoniak megették a hangyás csíkot, mert azt hitték, mákos csík.” (Elmondta: Horváth Béláné szül. Hendrik Anna nyugdíjas betanított munkás Hangonyban, 1976. november 20-án.)

Széna az autónak

„A borsodszentgyörgyiek az elakadt munkásautót szénával csalogatták: – Gyere, gyere! Az autó elé szénát raktak, hogy ne morogjon.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Panorámabuszból akvárium I.

„A borsodszentgyörgyiek a panorámabuszból akváriumot csináltak.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Panorámabuszból akvárium II.

„Tavaly az egész Ózd területén a régi buszokat kicserélték új panorámabuszokra. Hát, ugye, Szentgyörgyre sem a régi faros busz ment, hanem ment az új panoráma.

A parasztoznak egyből megtetszett: – Na, ez jó lesz nekünk akváriumnak!

El is foglalták, felfordították, hogy a víz ne menjék ki belőle. Teletöltötték vízzel.

– Ha már víz van benne, koma – mondja a másiknak –, akkor tegyünk bele halat is!

Beletették a díszhalat. Hát ott vót szépen a falu közepén. Mindenki állt, nézette:

– Hát mit tegyünk még bele? Mit tegyünk bele?

A szentgyörgyieket úgy csúfolják, hogy kacsák. A szentgyörgyiek beletették a kacsát is.

Mennek ki másnap.

– Koma, hol van, aszongya, a hal?

– A kacsák megették.” (Elmondta Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 7-én.)

Cipőt méretre

„A dísznósdí asszony ment férjének cipőt vásárolni. A két kezét úgy tartotta útközben, hogy megmutathassa a méretet. A hódoscsépányi keresztnél keresztet vetett, és ekkor szélesebbre vette a méretet. A férjének emiatt túl nagy cipőt vásárolt.

– Mért vettél ilyen nagy cipőt? – kérdezte a férje.

– A csépányi keresztnél rontottam el.” (Elmondta: Bogdán Béla 55 éves betanított munkás Domaházán, 1976. szeptember 8-án.) Változat: Hannach Domjan/Siewert Daniella: Nagy viccencklopédia. Bp. 1996. 610sq. Ebben a szövegváltozatban a borsodszentgyörgyi asszony helyett a chelmi zsidóról van szó.

²⁶ Székelyek, góbék, mócok. Bp. 1990. 27sq.

A villany sikertelen elfújása

„Aszonták, hogy amikor a villant bevezették, az asszony izélte, hogy elfújja a lámpát. Hát osztán az urának mondta: – Gyere mán, akárhogy fújom, nem alszik el.

Hiába, mer mán villany vóut, ő meg a petróleumlámpához vóut szokva.

Meg hát ilyenkor pünkösdkor le szoktak járni Szentkútho. Oda, amoda én is vótam valamikó. Osztán valami kecskenyáj vót a parton, a hegyen. Osztán várták, mikor bejöttek vóna a faluba, hát látták, hogy a sok fehér kecske ott van, aszonták, hogy a búcsúsok jönnek, és elkezdték nekik harangozni.

Meg valami hamvas leesett, osztán azt mondták, hogy *Disznósdon a gumikacsa leesett, agyonütött három cigánygyereket.*” (Elmondta: Medve József 76 éves nyugdíjas gyári munkás Kissikátorban, 1977. május 15-én.)

Ez a falucsúfoló történet három lokális típus kombinációja. A villanyt elfújni igyekvő asszony anekdotája kiegészül a kecskenyájnak szóló harangozással, majd az egészet a borsodszentgyörgyiekre vonatkozó csúfoló rigmus zárja le.

Kerékpárt a lucernásba!

„A kipukkadt kerékpárgumival a kerékpárt betolták a lucernásba, azt hitték, hogy felpuffad.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 20-án.)

A bakancs elültetése

„A borsodszentgyörgyiek elvetették a bakancsot, mert kevés volt, hogy több legyen. A bilgericsizmát elásták, mert azt hitték, hogy terem.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 20-án.)

A bolond és a tévébemondónő

„A borsodszentgyörgyi legény a tévékészülék alá nézett. A csinos bemondónő szoknyája alá akart betekinteni.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 8-án.)

Disznósd mint főváros

„A borsodszentgyörgyiek azt mondták, amikor a második világháború alatt a határukba esett le egy bomba: – Azt hitték rólunk, hogy itt a főváros!” (Elmondta: Horváth Béláné szül. Hendrik Anna 56 éves nyugdíjas bejáró munkás Hangonyban, 1976. december 26-án.)

Rózsa Sándor képe a papírpénzen

„A disznósdiaik az ötszázásra Rózsa Sándort tették volna. Mert régen az erdőbe járt, most a zsebbe tegyék.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

A cinke felszaggatása

„A disznósdiaik a cinkét felszaggatták, mert azt hitték, hogy kukoricaganca.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

Szalonna helyett szappan

„A disznósdiaik szalonna helyett megették a szappant.” (Elmondta: Medve Ágnes 18 éves könyvtáros Kissikátorban, 1976. szeptember 10-én.)

A borsodszentgyörgyiek tettei

„Maigret Borsodszentgyörgyön nyomoz. Judy ott tanít, a Clerens ott postás, a Zorrót pedig ott fogták el. A borsodszentgyörgyiek eltemették Benyovszkyt. A borsodszentgyörgyiek felfogadták a Bubo doktort.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 33 éves műszerész Kissikátorban, 1976. szeptember 16-án.)

Zorro lova Borsodszentgyörgyön

„Azt meg tetszik mondani, hogy hol van Zorrónak a lova? A szentgyörgyiek elfogták, jó zabbal meghizlalták, és azzal szántják a kerteket.

És a Repülj páva? Azt megduggatták, és levágták húsvétra.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 20-án.)

Vers a Hangony-völgyiekről

„Bolyki bugyogósok,
Szentsimonyi rációk,
Hangonyi cigányok
Megették a hangyás csíkot,
Azt hitték, hogy mákos.”

(Elmondta: Horváth Béláné szül. Hendrik Anna 56 éves nyugdíjas betanított munkás Hangonyban, 1977. május 14-én.)

Ezt a versikét a falusorolók közül ismerjük (MNK 1940A*). Közel álló párhuzamait rögzítette Ujváry Zoltán²⁷ és Paládi-Kovács Attila²⁸ is.

Luftballon a teheneknek

„Azt meg tetszik nekem tudni mondani, hogy a luftballont hogy fújják fel? Kiviszik kora reggel a lóherébe, vagyis a lucernásba. A tehen, ha zölden megeszi a lóherét, akkor felfúvódik tőle. Ők is, a szentgyörgyiek kirakták a sok luftballont, hogy felfúvódjon tőle.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 7-én.)

Kaszálás helikopterrel

„Akkor megint a szentgyörgyiek járkálnak a falu közt. Nézegnek. Hát lássák, hogy ott van egy repülőgép. Hát jön lefele.

– Hát koma – aszongya –, nem is repülőgép.

– Hát mi?

– Ez helikopter! De jó, ha leszállnak!

Egy magaslat helyen szalad ki az öreg bácsi, aszongya: – Kaszálni gyött, ugye? Vágja mán le az enyémet is! Nem sok, csak két hold!” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 7-én.)

27 Falucsúfolók Gömörből. Múzeumi Kurír 46 (1984). évf., 63–66.

28 Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Gömör néprajza XIV. Debrecen, 1988. 165–168.

Vaskerítés mellett fakerítés

„Ez egy igazi történet. Egy disznódi a vaskerítése mellé egy fakerítést csináltattott.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. szeptember 7-én.)

A hosszú vezeték nem melegít

„Az egyik disznódi azt mondta a villanyvezetékéről: – Hosszú a vezeték, ezért nem melegít.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. szeptember 7-én.)

Meteorológiai ballon mint gumikacsa

„Állítólag valamelyik meteorológiai állomás egyik ballonja leszállt hozzájuk, a disznódiakhoz. Azt mondták a borsodszentgyörgyiek, hogy *gumikacsa*. Azóta kácsáknak csúfolják őket.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. szeptember 7-én.)

Rigmus a disznódiakról

„Disznósdon a gumikacsa leesett,
Agyonütött három cigánygyereket.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Rigmus a szentgyörgyiekről

„Szentgyörgyön a gumikacsa leesett,
Agyonütött három cigánygyereket.” (Elmondta: Bellér Béla 71 éves segédmunkás Szentsimonban 1977. január 15-én.)

Kacsaország

„Szentgyörgyön esett le a gumikacsa. Ezért a falut tréfából *Kacsaország*nak nevezik.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Kacsa Julis Kissikátorban

„Kissikátorban egy asszonyt Kacsa Julisnak hívtak, mert Borsodszentgyörgyről származott.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Rigmus

„Bánatos a kacsa,
Mert alacsony a hasa,
Eső az esik,
Nincs kalocsnija.” (Elmondta: Márton Árpád bejáró munkás Domaházán, 1976. szeptember 11-én.)

Kiáltás a disznódiakról

„Hülye Disznósd,
Jönnek a *kacsák!*” (Elmondta: Márton Árpád bejáró munkás Domaházán, 1976. szeptember 11-én.)

Borsodszentgyörgyi csúfnevei

„Disznósd, Szentdisznósd, Malacfalva, Kucufalva, Szentkucufalva.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

A borsodszentgyörgyi öregasszony és a tévébemondó

„A tévében a bemondónó azt mondta: – Jó reggelt, kedves hallgatóim!

Erre a borsodszentgyörgyi öregasszony mentegetőzött: – Ne tessék szétnézni, még nem söpörtem!” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

A borsodszentgyörgyi öregasszony és Kudlik Juli

„A borsodszentgyörgyi öregasszony így szólt Kudlik Julinak, amikor vadonatúj tévéjének képernyőjén megjelent az ismert bemondónó: – *Ne tessék szétnézni a lakásban! Még nem takarítottam.* Mikor a tévészerelők elmondták a néaninek, hogy a bemondónó nem látja őt, csak hitetlenkedett.” (Elmondta: Kanta Istvánné szül. Elek Zimányi Mária Bolha 43 éves htb. Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

Az ózdi szobor utat mutat a borsodszentgyörgyieknek

„Ózdon áll egy női szobor. Kezét előre tartja. Azt mondják tréfásan, azért, hogy a borsodszentgyörgyiek megtalálják a buszmegállót.” (Elmondta: Kisbenedek Béla 52 éves betanított munkás Domaházán, 1976. szeptember 8-án.)

Az antenna kifestése

„A borsodszentgyörgyiek kifestették az antennát, hogy *színes adás* legyen.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

A templom zárva

„A pap egyszer megbetegedett Borsodszentgyörgyön. A helyi lakosok kiírták a templomra: *Istenhiány miatt zárva.*” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Jó napot, vitéz úr!

„Mikor átmentek a bejáró dolgozók, a gyakorlatozó honvédség papírmásé katonát tett ki.

– Jó estét, vitéz úr! – így köszöntek neki a borsodszentgyörgyiek.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én.)

A szamár mint víziló

„A szamár belement a mocsolyába. Meglátta az egyik disznósdit:

– Né! Ott egy víziló!

Azóta rajtuk maradt a víziló gúnynév.” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én.)

Táji viccek a megújuló falucsúfolókés a hagyományos anekdoták között

A tréfás anekdotikus történetek azt bizonyították, hogy a falucsúfolók a felnőttek világában átalakultak, és a közösségek összetartó ereje fejeződött ki bennük. A hagyományos táji kötődésű anekdoták helyébe fokozatosan a városi viccek léptek. Nagyon érdekes azonban, hogy a viccek is átalakuláson mentek át. A viccek némelyike a Hangony

völgyében beilleszkedett a borsodszentgyörgyiekéről szóló falucsúfolók helyi ciklusába. Ezt bizonyította az alábbi tréfás történet: „A disznósdai asszony bement vásárolni a háztartási boltba, Ózdra. Ilyen háztartási gépet akart venni vagy vett is.

Azt mondja neki az üzletvezető, hogy hát: – Hova való maga, néni?

– Szentgyörgyre.

– Ezek a gépek mind villamos árammal működnek.

Aszongya: – Jaj – aszongya –, majdnem elfelejtettem, tessék mán adni egy kilót!”

(Elmondta: Dul Zoltán darukormányos Hangonyban, 1976. november 21-én).

A következő tréfás anekdota szintén falucsúfoló jellegű. A mesélő, Dul Zoltán darukormányos ebben már nem említette a disznósdiaikat: „Tanácsülés vót. Megvitatták, hogy a falunak locsolókocsit kellene venni, mer nagy a por. Hát megtudták, mi mennyibe kerül, ennyibe kerül a kocsi, annyiba a ló. Pénz kevés vót, nem futta, csak egy lóra.

Na, de felszólalt az egyik, hogy: – Akkor, kérem, hogy bírja el az egy ló a locsolókocsit, mikor sár lesz.” Tizenhárom évvel később ez a Hangony-völgyi anekdotavicc mint erdélyi tréfás történet jelent meg: Székely góbéságok 1990. 57.

Az egész porta mind klozett

„944-ben, amikor a bombázások vótak, az egyik gyári főmérnök, Temeszentandrásai Guido kiköltözött Borsodszentgyörgyre az egyik tagho. Az már nem jut eszembe, milyen Guszti, de Gusztinak hítták. Meghalt.

Majd egy alkalommal, amikor kikerűtek, akkor azt mondja a főmérnök úr a Gusztinak, hogy hát: – Guszti, hol van itt a vécé?

– Arra le, főmérnök úr, az egész porta mind klozett.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 21-én).

Hogy dült fel az üst?

„Feldült az öntőszervelvény az acélműcsarnokban. Ment a főmérnök arra. Oszt kérdezte az egyik üstös embert, hogy hát hogy dült fel a szervelvény.

Aszongya: „Így e, főmérnök úr! Ledőlt oldalra.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 21-én).

Megfogott az áram! I.

„A borsodszentgyörgyi ember pisált a villanyoszlopnál. Részezségében a farkát begombolta a gomblyukába, és ezért nem tudott kiegyenesedni. Elkezdett kiabálni: – Gyöjjenek, mert megfogott az áram!” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 33 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én).

Megfogott az áram! II.

„Bevezették Szentgyörgyre a villanyt. Persze nagy mulatság lett, berűgtak a szentgyörgyiek. Majd ment haza két koma. No, osztán hát rájött a fűtűlés. Odaállt a villanyoszlopnak. Elintézte a dolgát. Tél vót. Nagykabát vót rajta. Gombolkozott össze. Hát hozzágombolta magát az oszlophoz.

Akkor oszt kiabált a komájának: – Koma, segítsél, megfogott az áram!” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 21-én).

Miért drágább a hús?

„A csirkék kopaszok, a tyúkok szülési szabadságon vannak, a disznó a bisztróban, az ökrök mennek a gyűlésre, megakad a szarvuk, és dutyiba dugják őket.” (Elmondta: Elek Szószóló Ferenc 33 éves segédmunkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én).

Nagyon elterjedt vicctípus. Változatai: Röhrich, Lutz: Der Witz. Figuren, Formen, Funktion. Stuttgart, 1977. 210.; Katona Imre: Mi a különbség? Közéleti vicceinkről. Bp. 1980. 43., 74, num. 2.

Pista impotens

„Előbb hazajött a borsodszentgyörgyi lány a nászútról. Keservesen mondja az apjának: – Képzeld, apám, a Pista impotens!

– Hű, becsapott a disznó! Nekem azt mondta, hogy hengerész!” (Elmondta: Kocsik Tóth Béla 35 éves műszerész Kissikátorban, 1976. október 19-én).

Közismert vicctípus. A táji változattól eltérően a nyomtatott szövegben az impotens férfi azt mondja magáról, hogy mérnök. Változat: Fakultatív Szimmetria: Neves-sünk! Vicc- és anekdotagyűjtemény. Bp. 1991. 149.

Itt mindenki katolikus

„Ment a tanfelügyelő Szentgyörgyre az iskolába ellenőrizni. Hát osztán nem tudta, merre van az iskola, öreg nénit megkérdezi az úton: – No, aszongya, merre van a pedagóguslakás?

– Hű, fiam, nincsen itt pedagógus! Az egész falu katolikus.” (Elmondta: Dul Zoltán 25 éves darukormányos Hangonyban, 1976. november 21-én).

Közismert vicctípus. Városi szövegváltozatában (Köves József: A legjobb autós viccek. Bp. 1990. 67) az autós egy mechanikust keres, akivel megjavíttatná elromlott gépkocsiját. A hangonyi változat a borsodszentgyörgyiekhez kapcsolódik. Ennek az érdekes tanulsága, hogy *a városi vicckultúra a Hangony völgyében, a szájhagyományozásban igazodott a falucsúfolók már korábban kialakult ciklusához. Az általánosságban mozgó viccek ezen a tájon anekdotikus jellegűekké váltak a borsodszentgyörgyi faluközösséghez való kapcsolással.* Ez a hagyományozódási folyamat tendenciaként valósult meg, hiszen a városi viccek éreztették hatásukat a táji elbeszéléskultúra szerkezetének átalakításában.

Téged már nem csíp a légy!

„A szentgyörgyi ember mondja a halottnak: – Jó már neked! Téged már nem csíp a légy!” (Elmondta: Elek Csank Béla 41 éves bejáró munkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én).

Meghalt a rongyos ruhájában

„– Meghalt – mondja valaki az apjáról.

– Miben? – kérdezik tőle.

– Abban a fekete rongyos ruhájában.” (Elmondta: Elek Csank Béla 41 éves bejáró munkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én).

A cigánygyerek játszik

„A cigánygyerek játszik az apja tökével.

– Ezt megengedi? – kérdezik az apát.

– Naná! Majd borotvát adok a kezébe.” (Elmondta: Elek Csank Béla 41 éves bejáró munkás Domaházán, 1976. szeptember 7-én).

A cigány és az orvos

„Megkérdezi az orvos a rendelőben a cigányt:

– Dohányzik?

– Nem. Inkább innék valamit.” (Elmondta: Kollár Istvánné Czene Katalin 41 éves ápolónő Hangonyban, 1996. július 15-én). *Eltérő viccváltozata: Köves József: Nagy vicckönyv 1, Bp. 1995. 226. Ebben a cigány kijelenti az asszonyinak: „Pálinkát kérek, aztán elborozok, míg kész a tea”.*

A rendőr és a cigányok

„Majd mutatok maguknak embereket, akik dolgoznak!

– Jaj, rendőrbiztos úr, nem szeretjük a fantasztikus filmeket!” (Elmondta: Kollár Istvánné Czene Katalin 41 éves ápolónő Hangonyban, 1996. július 15-én).

Az engedelmes cigánygyerek

„Kérdezi valaki a cigányt: – Mondja, rendes a gyereke?

– Nagyon szófogadó gyerek! Egyszer mondtam, hogy baszd meg az anyádat. Azóta mindig azt csinálja.” (Elmondta: Kollár Istvánné Czene Katalin 41 éves ápolónő Hangonyban, 1996. július 15-én).

A cigány a feleségéről

„Kérdezik a cigányt, hogy mivel foglalkozik a felesége.

– A feleségem pedagógus. A laktanyában tanítja a bakákat.” (Elmondta: Kollár Istvánné Czene Katalin 41 éves ápolónő Hangonyban, 1996. július 15-én). *Változatok: Erőss László: Malac viccek. Bp. 1988. 124.; Lasz György: Lankadó gumibot. Rendőr-viccek, pajzánóságok. H. n. 1991. 118.*

Világosan látható, hogy az elmúlt másfél évtizedben átalakult a Hangony-völgy népének elbeszéléskultúrája. A hagyományos népköltészeti tradíció rendszerébe betörték a városi viccek, amelyek szétfeszítették a falucsúfolók ciklusának korábbi kereteit. Ez a folyamat már a hetvenes évek derekán elindult, de meglehetősen ellentmondásos módon. A régi falucsúfolók jelenléte igen erős volt még akkor. A városi viccek inkább beilleszkedtek a hagyományos elbeszélésrendszerbe, mintsem hogy önállóságukat megőrizve jelentek volna meg a tradicionális táji kultúra egészében. A Hangony-völgyi folklórt azonban állandóan élte a népnyelv varázslatosan szemléletes költészete.

A HANGONY-VÖLGYI NÉPNYELV KÖLTÉSZETE

A hétköznapi nyelv hemzseg a rímelő, lüktető szólásoktól, amelyek a nemzedékek életét gyermekkortól végigkísérik. „*Csibe bobos, kendermagos*” – mondják a kisgyermek előtt a baromfiaknak. Ha véletlenül összekoccan a gyermek feje a felnőttével, az idősebb azt mondja a pityeregni készülő porontynak: „*Bokot üttünk, komák lettünk!*”. És a sírás rögtön mosolyra változik. „*Haskolj, Pista, gyön a labda!*” – ezt kiáltják játék közben a sihederek, ami azt jelenti, hogy 'feküdj hasra'. Mondhatná a bosszankodó felnőtt férfi, *teremtette*, de egy rímes szólás megszelídíti a durvaságot: „*Boszorkányos, Varga János!*” – kiáltják, és a dühkitörés helyett kitör a kacagás. Bizony, a hangonyi magyar nyelvnek – úgy látszik – gyógyító ereje van.

Az emberi viselkedés rengeteg esetét képszerűen elevenítik fel a Hangony-völgyi szólások. Ha valaki *farral kelt föl*, azt jelenti, hogy bosszús, más szóval bal lábbal ébredt. A büszke emberről jegyzik meg: *Olyan hegyesen áll, mint Katiban a gyerek*. Amikor ki-

húzza magát az illető, *úgy tartja magát, mint egy parasztpüspök*. A szótlanul ülő emberről jegyzik meg: *úgy ül, mint a putty*. Ha gyorsan fejlődik a fiatal fiú vagy lány, vagy hirtelenül lesz magas a termés: *úgy nő, mint a kender* – mondják. A bután mosolygó ember *bazsalyog, mint a rohadt tők*. Az élettől kicsattanó asszonynak az arca *piros, mint a bazsarózsa*. A szavanincs ember *hallgat, mint aki beszart*. A siránkozó ügyefogyott *nyekereg, mint akinek nem jutott káposztaföd*. Az ember, aki unja már társa ostobaságait, ingerülten jelenti ki: *Torkig vagyok veled, mint kisgyerek a szarban*.

A mindenbe belekottyintó oktondiról úgy tartják, hogy *ez minden szarban fakanál*. A kopasz emberre tréfásan mondják: *Huncut ember hamar kopaszodik*. A gazemberről úgy beszélnek, hogy *akasztottak mán tőle jobbat*.

A helyi viselkedési szabályoktól elütő eseteket finoman és képszerűen ítélte el a táji jellegű szólás a Hangony völgyében. Az anyjával együtt élő agglegény *egy hiten él a szülőjével*. Az egymáshoz még nem szokott fiatal házastársak *még meg sem ették együtt az új káposztát*. Az urát elhagyó feleség *elment szappant árulni*. Ha az asszony visszament férjéhez, azt kérdezték tőle: *Elkelt-e mán a szappan?* A válni készülő férjéről mondták, hogy *ugróban van*.

A rendetlenség elítélését tekintve a Hangony völgyében összetalálkozott az erkölcsi rend, a szépségfelfogás és a népnyelvi költészet. Érdekes, hogy a csúnyaság és a lustálkodás összefüggését a tájszavak összefüggése jól kifejezte. A *tesznye* szó 'csúnyá'-t jelent, a *tesznyélkedik* ige jelentése pedig 'illetlenkedik, lustálkodik'.

A lusta ember szájában *megalszik a tej*, a lassú ember *lába alatt nem nő a fű*. A lusta embernek tréfás megvetéssel mondják: *„Veled csak sűrűbben vannak, de nem többen”*.

A helyi szóláshasonlatok konkrét személyekkel hozták összefüggésbe a rendetlenség fogalmát. Dul Amália hangonyi lakos gúnyneve *Ficere Máli* volt. Ha valakiről azt mondták, hogy *olyan, mint Ficere Máli*, azt jelentette, az illető rendetlen vagy dilis. Ugyanezt jelentette a következő szóláshasonlat: *Olyan, mint Cigány Zsuzsi*.

Számos helyi szóláshasonlatnak meghatározott hagyományhátere van. *Egy fogad van, mint a barboncásnak* – mondják, és az élénken élő garabonciás-hiedelemkörrel való kapcsolat nyilvánvaló. Ebben az esetben a szóláshasonlat nem a hiedelem eltűnési foka, hanem a hiedelem hatóerejének egyik bizonyítéka. A következő szóláshasonlat mögött is a népi próza húzódik meg háttérként: *„Olyan jó étvágya van, hogy a halott hasáról is megenné az ételt”*.

Ismeretes az a tréfás mese, amelyben az asszonyt nem ismeri meg az ördög mézben és tollak között (AaTh 1383. mt.). Nyilván ennek a humoros történetnek az emlékét őrizte meg a hangonyi szóláshasonlat: *„Úgy félsz a haláltól, mint az egyszerű asszony, aki a mézbe bútt előle”*.

Bizonyos közismert szóláshasonlatnak több redakciója is előkerült a Hangony völgyéből: *Pislog, mint miskolci nyúl a kocsonyában*. *Pislog, mint rimóci nyúl a kocsonyában*. Más vidéken más formában ismerik ezt a szóláshasonlatot. A Pest megyei Galgamácsán ilyen formában is előkerült: *Reszketsz, mint a csomádi kocsonya!* A szóláshasonlathoz fűződő történetet népszerűsége ellenére csak két változatban tartja számon mesebibliográfiánk (MNK 6, 252, 1349 XXVIII*). A szólás országsszerte elterjedt formájában a béka szokott pislogni a kocsonyában.²⁹ A szóláshasonlat táji eredetének tisztázásához hozzájárulhat az az adat, hogy Sátoraljaújhelyen, 1765. február 19-én előadott magyar katolikus iskoladrámában már ilyen formában elhangzott: *„reszket, mint a*

29 O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1988⁴. 112.

fagyos Kocsonya".³⁰ A szóláshasonlat ábrázolása fali dísztalakon és levelezőlapokon is elterjedt.

A Hangony-völgyi szóláshasonlatokban gyakran fordultak elő személynevek. Így számos szóláshasonlathoz helyi történet fűződött. Székely Bornyászék családjában egyszer, amikor sütöttek, összement a kenyér. Azóta mondogatják Hangonyban: „*Összeesett, mint a Bornyász kenyere*”. Ha valaki elveti magát, arról meg is jegyezték: *elbornyászkodott*. A Czene család egyik elődje, Czene atyus pásztor volt. Lefeküdt a Kovák-dűlőben, amikor legeltetett. Azóta járja a szólás: „*Megadta magát, mint Czene Kovákban*”. A vendégségben vagy látogatáskor ottmaradt emberről mondják trefásan: „*Indulóban van, mint az Espán szandálja*”. A rendetlen lakásról vagy elhanyagolt udvarról megvetéssel szólnak: „*Úgy néz ki, mint a Góciné ládája*”. A Horváth család ragadványnevét örizte meg az egyik hangonyi szólás: „*Húzza magát, mint Gyuro szentje a sarokban*”. A görnyedten ülő emberről csak így nyilatkoztak: „*Összeszakadt, mint a Kaszler kalapja*”. Kuna Dezső „bevándorolt” volt Hangonyban. Nevét megörizte a helyi szólás: „*Fázik, mint Kuna az aludttejtől*”. Suszták Sándor domaházi ember igen szerette a pogácsát. Állítólag harminckét pogácsát tizenkét harapással nyelt le. A jó étvágyú embert nem hagyták szó nélkül: „*Olyan e, mint a Suszták bácsi bogácsája*”. Ha pedig ostoba ember került eléjük, helyre tették maguk közt az illetőt: „*Olyan, mint a Tole kutyája és a Surának macskája*”.

A TÁJI ELBESZÉLÉSKULTÚRA AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ KUTATÁS MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

A táj utóbbi két évtizedének megfigyelt folklórában a *belső mozgásokat*, érdekes jellegbeli változásokat kísérem figyelemmel. Néhány témában a folklorisztikai kutatások és publikációk lehetővé teszik, hogy az elbeszélésejlődés Hangony völgyén túlnyúló összefüggéseire rámutassak. A táji folklór újjáalkotásában mindig igyekszem érzékelteni a belső jellegzetességeket a távolra mutató összefüggések mellett.

Bimbó doktor anekdotájának összefüggései

Az ismert anekdotát Dul Zoltán 25 éves darukormányos mondta magnószalagra Hangonyban, 1976 októberében:

„Hát egy szentgyörgyi bácsi megbeszélte a komájával, hogy elmennek Pestre a kecskéjével a kecskét eladni. Velük is visznek két kecskét.

Felérnek Pestre, hát látják, ott van valami sárga. Hát bemennek a korcsmába. Kikötik a sárgához a kecskét. Nem tudták, ott van egy villamos.

Jönnek ki. Mind a kettőnek oda van a kecskéje. Nem találják. Az egyik ment az egyik útnak, a másik a másiknak.

Az egyik kérdezi: – Bimbókám, nem vagy itt? Bimbókám, gyere hozzám!

Mert úgy hívták Bimbónak a kecskét. Hát nem találja. Jár az egyik utcáról a másikra, egyik udvarból a másikba, bemegegy az egyik épületbe, hát egy irodaházba megyen végig. Látja az egyik helyen: Bimbó János igazgató.

Benyissa az ajtót, eltárja a kezét, aszongya: – Bimbókám! Ilyen hűtlen lettél hozzám? Ezért neveltelek két évig? És ezért pucooltalak? Most meg ilyen hűtlenül itthagytál?

30 Varga Imre: Pálos iskoladrámák. Bp. 1992. 112.

Az igazgató nem tudott semmit sem szólni. Hát megbeszélte véle, hogy másutt majd megtalálja. El is mentek egy másik helyre. Akkor megbeszélte vele: – Hát bácsikám, én nem a maga kecskéje vagyok, hanem én vagyok egy igazgató.

Nahát ez el is ment. Másutt is keresgéli összevissza, nem találja. Hát beesteledett. Bemegy egy szállodába. Ott talál egy egyágyas férőhelyet.

Hát bemegy. Szép fehéren meg volt terítve az ágy. Nem mert belefeküdni. Bebújt az ágy alá. Nemsokára később jött egy házaspár: – Nincs valami hely, ahol meghálnánk? Nézzük biztonság kedvéért azéért végig!

Mennek. Hát az egyik helyen lássák, hogy egyágyas. Elfekszenek rajta? Igen.

– Jó nekünk egyágyas is.

Az öreg meg ott feküdt az ágy alatt. Nem vették észre. Hát elkezdtek szerelmeskedni.

Azt mondja a hölgy a férfinak: – Szivem! Ha téged látlak, előttem látom az egész Budapest!

Az öreg bácsi kibújik az ágy alól, azt mondja: – Tessék mondani, az én kecskémet is?

A három cselekménytípusból álló világgjáró anekdota középpontjában *Bimbó, az ökörből lett igazgató* (AaTh 1675. mt.) áll. Az egész magyar nyelvterületen a *Bimbó* közismert ökörnév. Ujváry Zoltán idézett is egy régi gömöri népi verset: „Derék gyerek tudja csínnyát az ostornak; A *bimbót*, a darut jól tudja hajtani...”³¹ A Dunántúlon, a Veszprém megyei Kertán megtaláltam mint tehén- vagy ökörnevet: „A *bimbó* köznévből származik. Rendszerint tehénnek, ritkán ökörnek adják”.³² A Szamosháton kimondott ökörnév a *Bimbó*.³³ Arany János is így használta a Toldiban: „Itt hagynád a *Bimbót* s Lombárt a hajszását...”³⁴ A drávaszögi és szlavóniai munkamondóka sora is az ökörnek szól: „Csálé, *Bimbó*, barázdába!”³⁵ Sorolhatnám vég nélkül a példákat a magyar folklórból, mind azt bizonyítanák, hogy *a hangonyi anekdotában szereplő kecske eredetileg ökör volt.*

Miért változott az anekdotában az ökör kecskévé? Azért, mert a bevezetéképpen hozzákapcsolt tréfás történetben az ostoba ember a *kecskéjét* kötötte a villamoshoz. Ebben közrejátszott, hogy a szentgyörgyiekről szóló anekdotakörben jól ismerték *a sorompóhoz kötött kecske* humoros elbeszélését (MNK 1349VIII*, Hogyan tanult meg a kecske repülni?).

Ez a típuskombináció éppen úgy újdonság, mint a következő. *A bíróvá lett ökör* (AaTh 1675. mt.) anekdotájának tíz változatát ismeri nemzeti mesebibliográfiánk (MNK 7/C, 90sq.), és ezek egytől egyig önmagukban álló cselekménytípust képviselnek. Ez azért érdekes, mert ez az irodalmi eredetű anekdota megjelent a Kelet nagy gyűjteményében, az Ezeregyéjszakában, Naszreddin hodzsa tréfái között. Észak-Európában terjedt el a szájhagyományban, ahonnan Franciaországtól Indiáig megtalálta az útját.³⁶ A norvég mesekincsben már meg lehetett találni az AaTh 1313A + 1675 típuskombinációt.³⁷ Nyugat-Európában *A bíróvá lett ökör* anekdotája főleg az *Okos cserék* típusal kapcsolódott össze (BP 1, 59, not. 1., AaTh 1675 + 1642). Nálunk, magyaroknál a városi elbeszélés-

31 Népdal, színjáték, honismeret. Három fejezet Gömör néprajzához. Debrecen, 1992. 149.

32 Veszprém megyei honismereti tanulmányok 2, Veszprém, 1973. 131.

33 *Csűry Bálint*: Szamosháti Szótár I, Bp. 1935. 93.

34 *Pásztor Emil*: Toldi-szótár. Bp. 1986. 46.

35 *Katona Imre és Lábadi Károly*: Szedem szép rózsámat. Szabadka, 1986. B/III. 1. sz.

36 *Thompson, S.*: The Folktale. Berkeley–Los Angeles–London, 1977. 191.

37 *Alver, B.*: Ridder Skau og jomfru Dame. Oslo, 1969. 183sq., num 43.

hagyományban a harmincas évektől fogva viccé vált (Nagy Imre: Ötezer vicc [2001–3000]. III. köt. Bp. 1932. 201sq., num. 2846.).

A bíróvá lett ökör (AaTh 1675. mt.) anekdotájának hangonyi szövegváltozatában a cselekmény teljesen egyedül álló módon a *Látom az egész világot!* (AaTh 1355B) tí-pussal folytatódott. Ez teljesen ismeretlen jelenség a magyar prózafolklórban, hiszen az utóbbi cselekménytípus számontartott hazai nyolc változatában sehol sem fordul elő ez a kombináció (MNK 7/A, 39sq.). Szükséges rámutatnom a *Látom az egész világot!* (AaTh 1355B) típus előfordulásaira a viccgűjteményekben: Ember Mária: Viccgűjtemény. Bp. 1985. 125sq.; Föld S. Péter: Disznó viccek gyűjteménye. Bp. 1989. 36.; Földes Péter és Krenner István: Nagyon disznó viccek. Bp. 1995. 74sq.; Tvr hét 1995. évf., 50.sz. p. 45. Az anekdotatípus monografikus feldolgozásában sem fordult elő az AaTh 1675 + 1355B kombináció.³⁸ Így, az összehasonlító elbeszéléskutatás fényében értékelhető igazán a hangonyi anekdota újjáalkotásának eredetisége és valódi értéke.

A celli búcsú hangonyi legendájának eredetkérdése

Czene Istvánné Hendrik Ilona 1989. július 12-én egy kis füzetkébe másolta le a kéresemre a celli búcsú verses legendáját, amit 1941-ben a hangonyi iskolában tanult az akkori negyedik elemi osztályos olvasókönyvből:

Mélységes erdők sűrűjén át magányos út vezet,
Az úton egy szegény, sápadt, erőtlen asszonyka lépeget.
Gonosz hely, rablónép tanyája az esti éjre vár,
„Megállj!” – hangzik a sűrűségből, a sápadt nő megáll.
Kibukkannak nyolcan is, előlép a rablónép ura,
„Hová ballagsz te, sápadt asszony?” – „A celli búcsúra.”
„Mit viszel a celli Máriának? Mutasd a kincsedet!”
„Nem viszek én neki semmit, csak tiszta szívemet!”
Fogják, motozzák, de hiába, szegénynek semmije,
Elő, elő hát a szívét, hogy igazán hadd vigye...
Melléből éles, gyilkos késsel kitépik a szívét,
Kötényébe dobják: „Most indulj, és vigyed!”
Az asszony, ó csodák csodája, nem hull a földre, nem,
Köténykékét kezébe fogja, megindul csendesen.
Arcán a holtak sárgasága, ruhája tiszta vér,
Az égen hajnal pírja reszket, amikor Cellbe ér.
De hallgat: mi zsi-bong a légben, hang, milliónyi hang.
Cellben magától megszólamlík, zeng-bong a sok harang.
A pap miséjét abbahagyja, felkelnek a hívek,
Mindenkit egy érzés ragad meg, mindenki megy, siet.
Égő gyertyákkal tódulnak kifelé, ki szívét hozza Máriának, a véres nő felé.
Könnyel fogadják, védve hozzák az Úr házába őt,
Hol végre összerogy szegény a drága Szűz előtt.
A Szűzanyának márványszobra az oltárról lelép,
Kezébe veszi halk fohász közt a jó asszony szívét.
Míg könnytől, vértől, ázva-fázva félholtan fekszik ott,
Ím mellén forradás sem látszik, belül a szív dobog.

³⁸ Wehse, R.: Ehebruch belauscht. Enzyklopädie des Märchens 3, 1055–1065.

Az ámulattól, a csodától meghatva áll a nép,
Ragyogó díszbe öltözködve új pap mond új misét.
És szinte fel az égig harsog a háladó ima,
Hozsanna néked, Isten anyja, áldott Szűz Mária!

A hangonyi kisiskolások Endrődi Sándor *A celli búcsú* című versét tanulták meg, amelyet részletesen ismertetett Lévay Mihály könyvében: „A celli búcsú legendájában elmondja a költő, hogy a szegény asszony megindult a rengeteg erdőn keresztül, hogy elzarándokoljon a celli Máriához. Útközben rablók támadtak rá s követelték, hogy adja át kincseit, amelyeket a celli Máriának visz. A szegény asszony szégyenkezve vallotta meg, hogy nem visz egyebet, mint tiszta szívét, hisz nincs is egyebe. Hiába motozták, nem találtak nála semmit, mire dühükben kivágták szívét s a kezébe adták, hogy most igazán vigye a celli Máriának. Az asszony nem hullt a földre, kötényébe fogta kivágott szívét és megindult csöndesen: arcán a holtak sárgasága, ruhája csupa vér s az égen már a hajnal pírja reszket, mikor Cellhez ér. És ebben a pillanatban megszólal Cellben minden hang...”³⁹

A celli búcsú legendáját ponyván Bedő Mihály jelentette meg Budapesten évszám feltüntetése nélkül, valószínűleg a 19. század második felében, Bagó Márton és fia nyomdájára kiadásában *A rablók által szívetől megfosztott leány bucsujárása Nagy Mária-Czellben* címmel. A ponyvára került legenda felnőttek számára és érzelmi részletességgel adta elő a lány megtámadását és szívének kivágását. A vallásos szokások pontos említésével a ponyvafeldolgozás a búcsújárók életéhez állt közel. Igazán nem lehet csodálni, hogy a legenda ponyvafeldolgozását esztétikai és didaktikai szempontból is figyelmen kívül hagyták a népiskolai olvasókönyvek összeállítói és szerkesztői:

Egykor a buzgó leány szent ájtatossággal
Mária-Czellbe indul olvasójával.
Sötét felhők homálya borítá az utat,
Sűrű felhőkbe borult a kék égboltozat.
Az úr angyalát végzé a jámbor leányka,
Imádkozzál érettünk Istennek szent anyja.
De az ájtatos imát hangok szakíták meg,
Az erdő sűrűjében fegyverek csörögnek.
És csakhamar zord arczu rablók körülfozták
A leányt, ki ég felé tartja olvasóját.
Megállj! szóltak a rablók, ha kedves életed,
Add ide, mi nálad van: ruhád és pénzedet.
Meggyújtott lámpafénynél kés villog kezökben,
A leány szeliden néz a rablók szemébe.
És így szólt: jó emberek, nekem pénzem nincsen,
E drága szent olvasó egyetlen egy kincsem.
Szűz Máriához megyek, hogy kegyelmet adjon,
Szívemet viszem el, mert neki nem kell vagyon.
De hát hol van szíved? szólottak a rablók.
Nem látunk nálad mást, mint azt a fa-olvasót.
És gunyosan folytatták: hogyha nincsen pénzed,

39 A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Bp. 1935. 451.

Megnézzük: hogyan viszed kezedbe szivedet.
Nem tudjátok, mit tesztek, szólt szeliden a lány,
Bocsásson meg az, aki meghalt a keresztfán.
Ekkor az egyik gonosz ember a lány ajkát
Leszorítja s a másik összeköté karját.
Olvasóját a lány kezébe szorítja,
Kebléről a rabló a ruhát lehasítja.
És a leány keblébe a kést beledöfte,
Az ártatlannak szívét ezzel kimetszette.
De óh! csodák csodája: a leány felállott
És mosolygó ajakkal üdvözetet mondott.
És így szólt a gonoszhoz, a mint megígérted,
Hogy kezembe vihessen: add ide szivemet.
Ott van már kezében a saját maga szive
S fájdalom nélkül viszi Nagy Mária-Czellbe.

Valószínű, hogy a Bagó Márton-féle ponyvalegendához hasonló szövegváltozat korábban már németül megjelent. Czéh Sándor mosonmagyaróvári nyomdája 1836–1877 között publikált egy vallásos ponyvát, amelyben ez a refrén ismétlődött: „Maria, schönste Zier, mein Herz, das schenke ich dir”.⁴⁰

A celli búcsú legendája már 1872 előtt megjelent az élő folklórban. Csurgó vidékén feljegyezték egy változatát, amelyben a rablók kivágták a szegény asszony szívét. Az asszony kótyenyében vitte el Szűz Máriának a szívét, aki meggyógyította a szegény teremtet. Ezután a templomban a harangok maguktól szólaltak meg.⁴¹

A celli búcsú legendája lényegében két elbeszélésmotívum kapcsolatából áll. Az első rész központi magja a *lány szívének kivágása* (F1096.1. mot: Person lives on after having heart cut free). A másik hangsúlyos elbeszélésmotívum a *harangok önmaguktól való megszólalása* (E533.2. mot: Self-tolling bell). Bár a második rész nyugaton igen jól ismert volt,⁴² a celli búcsú legendájának eredeti varázsa a két említett elbeszélésmotívum összekapcsolásában rejlett.

A legenda főmotívumainak összefüggései megmutatják az asszociációk érvényesülését és a létrejövő kombinációk mély mágikus gyökereit. Az egyik mesében a boszorkány *kivette a szívet*, és helyette szalmát tett a testbe (BP 2, 554). A szív átvétele a magyar mesében is a gonoszhoz kapcsolódott, miközben a hiperbolizáció nem volt túlzás az elbeszélés csodavilágában. Az egyik magyar meseváltozatban a boszorkány tizenkét lóból vette ki a szíveket, hogy azokat egy állatba helyezze (ÚMNGy. 6,170). Nem is csodálkozhatunk azon, hogy huszonhárom szív is van egy lóban (ÚMNGy. 6, 170). A celli búcsú legendájában a *rablók* vették át a mitikus boszorkány szerepét. Míg a tündérmese boszorkányának szívoperációja sajátos módon jó, hiszen az egyik ló „teljesítménynövelése”-hez járul hozzá, a rablók gyilkossága gonosz tett. A legenda rendszerében változik át az isteni csoda és a Mindenhatóba vetett hit révén a bűnt eltörlő, embert meghaladó, természetfölötti önfeláldozássá.

40 Riedl, A./Klier, K.: Lied- und Flugblattdrucke aus dem Burgenland. Eisenstadt, 1958. 101, num. II c 8.

41 Arany László és Gyulai Pál: Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. MNGy. I. Bp. 1872. 488sq., num. 18. Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond: Magyar népmesék. Aiud, 1942. 53.

42 Uther, Hans-Jörg (szerk.): Brüder Grimm, Deutsche Sagen I, München, 1993. 311.

A celli búcsú legendájának másik fontos eleme, a maguktól megszólaló harangok csodája. A német mondában a harang háromszor szólalt meg magától 1686-ban a vásártéren, és az uraság meghalt.⁴³ A baranyai mondában a szentek halálakor szólalnak meg maguktól a harangok.⁴⁴ A harangok megszólalása nem véletlen a celli búcsú vallásos történetében. Az Aranylegendában Szent Lupus azért húzza meg a harangokat, hogy elriassza az ellenséget.⁴⁵ A gonosz elhárítása volt a harangzúgás eredeti célja a búcsújáró helyeken.⁴⁶ A népmesékben a harangok szavára minden élőlény és tárgy sirt (ÚMNGy. 2, 107., 5, 215., 5,265., 6,69). Ez a megrázó elbeszélésmotívum a folklórból a műmesébe is bekerült: „Huzatlanul megszólaltak a harangok mind a két országban és szólt hét nap és hét éjjel, amíg csak a lakodalom tartott” (Számadó Ernő: Mesemalom. Bp. é. n. 96).

A celli búcsú legendájának két változatát közölte Réthey Prikkel Miklós Akasztó községből. Az egyik szöveg a legenda ponyvai redakciója,⁴⁷ a másik változat pedig az olvasókönyvi redakciónak felel meg.⁴⁸ Ezzel az utóbbival egyezik meg Czene Istvánné hangonyi verses legendája.

A domaházi balladás dal töredékének rekonstrukciója

Márton Árpád bejáró munkástól Domaházán, 1976. szeptember 11-én egy balladás dalt jegyeztem fel. A töredékes szöveget örömmel rögzítettem, mert az akkor még teljesen ismeretlennek tűnő népi alkotásban archaikus vonásokat éreztem. Az adatközlő úgy nyilatkozott, hogy ezt a balladás dalt hajdan apjától hallotta, tőle tanulta.

Boldog voltam, *mit sem tudtam az életről,*
Csak tejet ittam boldogan.
Egy asszony ült az ágyam mellett,
Aki féltő gonddal gondolt én reám.
Szegény anyám!

Amikor **hetyke legény lettem,**
A szép szoknyát hajszolám.
Anyám, aztat mondta:
„Fiacskám, lelkecském, házasodj meg!”
De én a jó szóra nem hallgattam,
Egyszer csak rám csukódott a börtönajtó.
Anyám **hol egy jó falatot küldött, hol egy levelet,**
Egyszer csak elmaradt minden.
Börtönömrre napsugár száll,
Talán anyámtól jött üzenet.
Szegény anyám!

Évek óta, hogy kigyöttem,
Hallottam, hogy meghalt anyám.

43 Uther, i. m. 230sq., num. 266.

44 Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok 2, Pécs, 1940. 547, num. 5.

45 Benz, R.: Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine. Heidelberg, 1984. 673.

46 Brückner, W. (szerk.): Volkserzählung und Protestantismus. Berlin, 1974. 431. num. 3.

47 Rákóczi kis úrfi. Élő népköltészet Akasztón – balladák és balladás dalok. Akasztó, 1992. 342sq., num. 122.

48 Réthey Prikkel Miklós i. m. 344sq., num. 122/a.

**Egy fillérem sem volt énekem,
Mit nem tettem, loptam,
És a lopott pénzből
Feldíszítettem édesanyám sírhalmát.
Rózsák között és bimbók között
Alussza álmát az anyám.
Szegény anyám!**

A balladás dal teljes, nem ilyen töredékes változatát közölte Réthey Prikkel Miklós Akasztó községből.⁴⁹ A szöveget 1991-ben rögzítette. Az akasztói párhuzam birtokában vastag betűvel jelöltem ki Márton Árpád domaházi szövegében a szó szerint egyező részeket, dőlt betűvel jeleztem a módosult szavakat vagy mondategységeket. Kiderült, hogy Márton Árpád domaházi szövege töredékessége ellenére archaikusabb, mint az akasztói változat. A kezdet Márton Árpádnál: „Boldog voltam”. Ugyanez Kiss András akasztói szövegében: „Mikor én még kis srác voltam”. Ez nyilvánvaló mondatkölcsonzés a városi táncdalból. Némelykor tehát a „teljesség” csak látszat.

Márton Árpádnál az anya régies módon szólítja meg a fiát: „*Fiacskám, lelkecském, házasodjál meg!*” Az akasztói Kiss Andrásnál ugyanez: „*Anyám, szegény, monda: – Házasodj meg!*” A balladás dal újabb formája tisztább, de tartalma szürkébb, hangja ridegebb. Kétségtelenül Márton Árpád domaházi szövegéből éppen a középső rész, az anya kétségbeesett, becsületes munkájának leírása hullott ki és a züllés folyamatának részletezése. Hát hiába, ilyen érdekes és különös a folklorista munkája! Legtöbbször az új formában kell felfedeznünk a kallódó és szinte észrevehetetlenné váló régiséget.

Három hangonyi legenda tanulságai az újraalkotásban

Ha a mesei cselekménytípusokat önmagukban, írásban rögzítve ismerjük meg, előttünk rejtve marad a folklór lényege, a mese mint közösségi vagy szociális jelenség. A cselekménytípusok a mesemondásban válnak élő és mozgó szerkezetekké. A motívumok asszociatív háttere akkor lesz működő tényező, ha elindul a mesemondás folyamata. Az élő folklórban mindig új kapcsolatok jönnek létre, hogy a megszokott motívum vagy kifáradt elbeszélésszerkezet az összetétel különösségével mozgósítsa az alkotó képzelőerőt.

Ilyen gondolatok jutottak eszembe, amikor magnószalagról leírtam Horváth Béláné Hendrik Anna három legendáját Hangonyban, 1981 júniusában.

A szorgalmas lány és lusta vőlegénye

Mikor Jézus a földön járt, elindult Szent Péterrel a határba. Ott láttak egy lányt, aki olyan szorgalmasan aratott szállóval.

Azt mondja Jézus: – Összeadom a lányt azzal a legénnyel, aki ott lustálkodik az ódalba.

– Uram, Jézus, de ez ügyesebb legént is megérdemelne!

– De mi lenne, ha két lustát adnék együve? Hogy élnének az életbe? Ennek az ügyes lánknak szántam azt a lusta fiút.

Ez a legendatípus (AaTh 822) igen elterjedt, nemzeti mesebibliográfiánk 27 változatát sorolta fel (MNK 3, 81–83). Palóc területről pár évvel ezelőtt tette közzé egy szép

⁴⁹ Réthey Prikkel Miklós i. m. 282sq., num. 102.

szövegváltozatát Nagy Zoltán.⁵⁰ *A szorgalmas lány és lusta vőlegényének* legendája egy apokrif evangéliumból származik a XIII. századból, és Közel-Keleten ma is mesélik. Hans Sachs a XVI. század első felében dolgozta fel.⁵¹ Érdekes, hogy nálunk nemrég egy új viccgyűjteménybe is bekerült.⁵²

Jézus, Szent Péter és a két lány

Sokkal érdekesebb, hogy Horváth Bélánének a mesemondás folyamán ezután egy igen ritka legenda, *Mária és a két lány* (MNK 822A*) vallásos története jutott eszébe. A *szorgalmas lány és lusta vőlegénye* (AaTh 822) típus hatására az ország keleti részében még fel nem jegyzett legendaszövegben lényeges változások történtek: Szűz Mária helyébe a felnőtt Jézus lépett, kis Jézust pedig Szent Péter helyettesítette.

Az Úr Jézus Szent Péterrel mentek egy réten keresztül. Ott vót egy patak, azon meg egy keskeny híd. A vót keresztül.

Nem mertek átmenni. Ott vót két kislány. Megkérték, hogy vigyék át őket a hátukon.

Az egyik nem ajánlkozott, megkérték a másikat. Az átvitte. Előtte Szent Pétert, azután az Úr Jézust. De ő nem tudta, a kislány, hogy kit visz, csak két embert.

Mikor mindkettőt átvitte, odament a másik kislányhoz. Azt mondta neki: – Az egyik csöppet vót nehéz, a másik meg csöppet se. Mintha nem vittem volna semmit a hátamon.

Aztán azt mondja Szent Péter Jézusnak: – Uram, Jézus, ezt a szófogadó kislányt mivel áldod meg?

– Nem lesz férje, de lesz tizenkét gyereke. Mind a mennyországba jut. Mikor az anyjuk meghal, úgy várják őket ott fenn. A másik kislánynak nagyon jó életet szánok, jó férjet, de nem jut be a mennyországba.

Ez a legendatípus (MNK 822A*) még az ország keleti részéből idáig nem került feljegyzésre. Bernát László, a magyar legendamesék rendszerezője három változatát sorolta fel (MNK 3, 83). Ez a barkó legendaváltozat lényegesen különbözik a típus eddig rögzített szövegeitől.

Jézus, Szent Péter és a két fiú

Az alábbi legenda még érdekesebb az újjáalkotás szempontjából, mint az előbbi kettő. Kétségtelenül *Mária és a két lány* (MNK 822A*) típus férfiformája, hiszen benne nemcsak arról a motívumváltozásokról van szó, hogy Mária helyébe a felnőtt Jézus, kis Jézus helyébe pedig Szent Péter lép. A két lányt két fiú helyettesíti. Mellesleg jegyzem meg, hogy a lány fiúvá és a fiú lánnyá változása egyáltalán nem ismeretlen a folklórban. Prométheusz görög mitológiai alakját az ír tündérmesében egy sziklához láncolt királylány helyettesíti. Hamupipókének több népnél megvan a férfi megfelelője. Az angol mondaszerű mesék egyikében-másikában a széttáncolt cipőjű boszorkányos királylány szerepét egy herceg veszi át. A nyenyecéknél a *Holle anyó* (AaTh 480) mesetípusának férfiredakciója is van. Ebben a legendamesében szintén független a funkció az emberi nemtől.

Jézus ment Szent Péterrel. Egy patakon kellett átmenni, de olyan keskeny deszka vót a patakon, hogy nem indultak át rajta.

50 Az elvarázsolt királyfi. Palóc népmesék. Salgótarján, 1994. 182sq., num. 57.

51 *Liungman, Waldemar*: Die schwedischen Volksmärchen. Herkunft und Geschichte. Berlin, 1961.

52 *Domjan, H.–Siewert, D.*: Nagy viccciklopédia. Bp. 1996. 100sq.

Ott vót két fiú. Megkérte Jézus, de a fiúk nem tudták, hogy kik ők.

Azt mondja az egyik fiú: – Hát csak van eszem, hogy ilyen nagy embereket cipeljek a hátamon!

Akkor megkérték a másik fiút. Az átvitte. Először Szent Pétert, utána Jézust. De a fiú nem tudta, hogy kit visz.

Mikor mindkettőjüket átvitte, azt mondta a másik fiúnak: – Te, az egyik csak kicsit vót nehéz, a másik meg olyan vót, mintha semmit nem vittem vóna a hátamon. Olyan könnyű vót.

Mer Jézus olyan könnyű vót, mintha semmi sem lett volna a hátán. Nagyon megdicsérte Jézus a fiút. A másikat, azt nem részesítette dicséretben.

A három hangonyi legendamese összefüggései a születés pillanatában mutatják meg a cselekménytípus létrejöttét és teljes megújulását. Az apokrif legenda úgy élt tovább, hogy megváltozott. Művészi elemei megőrizték a korábbi vallásos áhítatot.

RÖVIDÍTÉSEK

AaTh Aarne, A. – Thompson, S.: The Types of Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision. FFC 184. Helsinki, 1961.

AM Arājs, K. – Medne, A.: Latviešu pasaku tipu rādītājs. Riga, 1977.

Bihari Bihari Anna: Magyar hiedelemmonda katalógus. Bp. 1980.

BN Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok 1–2, Pécs, 1957.

MNK Magyar Népmese Katalógus

mot. Thompson, S.: Motif-Index of Folk-Literature 1–6, Copenhagen, 1955–1958.

NL Magyar Néprajzi Lexikon 1–5, Bp. 1977–1982.

StDict. Leach, M. (szerk.): Funk and Wagnells Standard Dictionary of Folklore. New York, 1949.

DIE VERÄNDERUNG DER VOLKSTÜMLICHEN ERZÄHLKULTUR IM TAL DES HANGONY-BACHES

In vorliegender Studie wird vom Autor die landschaftliche mündliche Überlieferung der 70-er Jahre aufgrund einer einjährigen Arbeit vor Ort und durch eine spätere ethnographische Sammelarbeit untersucht. Unter den mythischen Sagen gelang es, von den Hexenerzählungen nachzuweisen, daß diese Stücke der Folklore in der Nähe der einstigen Industriestadt Ózd immer noch sehr lebendig sind. Die internationalen Motivdefinitionen der Sagen helfen dem Leser, sich unter ihnen zurechtzufinden; die Entdeckung von zahlreichen Aktualisierungen der Vermutungen jedoch zeigt es, daß sie in Kenntnis der inneren Zusammenhänge der lokalen geistigen Kultur behandelt werden.

Im Zusammenhang mit den Ursprungssagen stellt der Autor fest, daß eine Umgestaltung des magischen Lebensgefühls im legendären und historischen Rahmen zu beobachten ist. Die sagenhaften Elemente und die Motive der Erzählung über die Burg von Domaháza, die als lokaler Knotenpunkt der historischen Sagen dient, stellt die Studie dem Leser in ihren lebendigen Zusammenhängen vor.

So ist es ganz natürlich, wenn die lustigen Spottgedichte des Kindesalters die Texte der die Dörfer verspottenden Geschichten einleiten, von denen es gelungen ist, 49 verschiedene Stücke zu sammeln. Die publizierten 14 Witze zeugen davon, daß sich die volkstümliche Erzählkultur im Hangony-Tal verändert hat. Bei der Behandlung der Mundartdichtung stellt sich von zahlreichen Wendungen und Ausdrücken heraus, welches die Quelle des lokalen Ursprungs ist, in deren Hintergrund sich eine konkrete Geschichte der humoristischen Folklore verbirgt.

Im letzten Kapitel der Studie wird die landschaftliche Erzählkultur im Licht der vergleichenden Forschung behandelt. Im Zusammenhang mit der Anekdote *Doktor Ochse* wird die Originalität der Kombination AaTh 1675 + 1355 B untersucht. In der Legende von der Kirchweih in Mariazell verweist die Motivzusammensetzung des Ausschneidens des Herzens des Mädchens und der von allein zu läuten beginnenden Glocken auf eine örtliche Besonderheit. Mit Hilfe einer neuerdings zum Vorschein gekommen Variante werden die archaischen Elemente eines balladesken Liedes dargelegt. In der Neudichtung von drei Legenden ist es gelungen, die seltene Erscheinung der Entstehung der Invariante zu ergreifen.

Ákos Dömötör